

RAFAŁ KOSIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0003-1245-6729>

Uniwersytet w Białymstoku

Obraz kobiet w wybranych dziełach historiografii kościelnej z VI wieku. Część 1. *Historia Kościoła* Teodora Lektora i *Kronika* Wiktora z Tunnuny¹

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi analizę wybranych utworów historiograficznych pod kątem postrzegania przez ich autorów roli kobiet w opisywanych przez nich wydarzeniach. Obraz kobiet w historiografii kościelnej tego okresu jest odzwierciedleniem postrzegania kobiet przez autorów, mężczyzn wywodzących się z różnych środowisk i kręgów kulturowych: greckojęzycznego lektora z Konstantynopola, łacińskojęzycznego biskupa z Afryki rzymskiej, syriackiego mnicha z Amidy, w końcu świeckiego adwokata z Antiochii tworzącego w języku greckim. W pierwszej części artykułu analizie poddane zostały *Historia Kościoła* Teodora Lektora oraz *Kronika* Wiktora z Tunnuny. Analiza pozostałych dzieł oraz wnioski zostaną przedstawione w części drugiej artykułu.

Słowa kluczowe: Teodor Lektor, Wiktor z Tunnuny, historiografia późnoantyczna, historiografia kościelna

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet - kontynuacja”.

**THE IMAGE OF WOMEN IN SELECTED WORKS
OF SIXTH-CENTURY ECCLESIASTICAL HISTORIOGRAPHY.
PART 1. CHURCH HISTORY OF THEODORE LECTOR
AND CHRONICLE OF VICTOR OF TUNNUNA**

Abstract

The present article consists of an analysis of four selected historiographic works with respect to the authors' reception of the roles of women in the events portrayed. The representation of women in the church historiography of the period is a reflection of how women are perceived by the authors of the sources in question, the men from various cultural backgrounds and milieus: a Greek-speaking lector from Constantinople, a Latin-speaking bishop from the Roman part of Africa, a Syriac monk from Amida, but also a lay jurist from Antioch writing in Greek. The first part of the article contains analyses of Theodore Lector's *Church History* and the *Chronicle* by Victor of Tunnuna. An analysis of the remaining works, as well as final conclusions, will be presented in the second part of the article.

Keywords: Theodore Lector, Victor of Tunnuna, Ecclesiastical Historiography, Late Antique Historiography

**Historiografia kościelna,
nowa forma klasycznego gatunku**

Na początku IV w. w historiografii antycznej pojawił się nowy gatunek, który zapoczątkowała *Historia Kościoła* Euzebiusza z Cezarei. Wprawdzie już w II w. widoczne jest zainteresowanie autorów chrześcijańskich przeszłością, ale dopiero Euzebiusz w pełni zasługuje na tytuł historyka. Jego najważniejszym dziełem jest *Historia ecclesiastica* w dziesięciu księgach, przedstawiająca dzieje Kościoła od czasów Jezusa do roku 324. Euzebiusz był świadomy tego, że tworzy nowy gatunek i określa jego reguły. W związku z tym, w przeciwieństwie do klasycznej historiografii, nie tworzył dzieła literackiego, a w miarę dokładną rekonstrukcję przeszłości, wykorzystując do tego również cytowane obficie dokumenty, czego w dotychczasowej historiografii autorzy starannie unikali. Oprócz rzetelnego przedstawienia dziejów Kościoła Euzebiusz stworzył jednak równocześnie dzieło o wymowie teologicznej, ukazujące realizację boskiego planu dotyczącego świata².

² Robert M. Grant, *Eusebius as a Church Historian*, (Oxford: Clarendon Press, 1980); Józef Naumowicz, „Euzebiusz z Cezarei i historiografia chrześcijańska”, w: Henryk Podbielski

Historia Kościoła Euzebiusza znalazła wielu naśladowców, którzy kontynuowali dzieło biskupa Cezarei tak, że historiografia kościelna stała się najpopularniejszym gatunkiem prozy historycznej w późnej starożytności. Złoty wiek dla tego gatunku skończył się jednak nieoczekiwanie pod koniec VI w. wraz z *Historią Kościoła* Ewagriusza Scholastyka. Miało to związek z jednej strony z trendem klasycyzującym w historiografii i nawiązywaniem do dziejopisarstwa klasycznego, z drugiej zaś strony historiografia coraz bardziej dostrzegała dzieje Kościoła jako immanentną część historii cesarstwa³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie obrazu kobiet na kartach czterech utworów historiograficznych z ostatniego wieku funkcjonowania historiografii kościelnej, w tym dwóch powstałych w środowisku greckim, a dwóch pozostałych, chociaż opierających się na utworach greckich, to powstałych w kręgu kulturowym niegreckim, jednym napisanym po łacinie, a drugim w języku syriackim.

Autorzy

Teodor Lektor

Teodor napisał swą *Historię Kościoła* w czasie pobytu w Euchaïta, gdzie towarzyszył deponowanemu i wygnanemu w 511 r. ze stolicy patriarsze Konstantynopola Macedoniuszowi. *Historia* obejmowała całość dziejów Kościoła i złożona była z trzech części, z których ostatnia stanowi właściwe jego dzieło w czterech księgach doprowadzone do śmierci cesarza Anastazjusza w 518 r. Do naszych czasów dzieło Teodora zachowało się jedynie fragmentarycznie, w postaci wyciągów z *Epitome*, powstałego w latach 610–615. Teodor był zadeklarowanym chalcedończykiem, a poglądy dogmatyczne autora sprawiają, że w swej pracy gloryfikuje gorliwych obrońców soboru w Chalcedonie na czele z patriarchą Konstantynopola Genadiuszem, którego śmierć oznaczać miała koniec najlepszego okresu w dziejach Kościoła. Bardzo krytycznie, czasem wręcz karykaturalnie, przedstawia przeciwników soboru, jak chociażby patriar-

(red.), *Literatura Grecji starożytnej*, t. 2. *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005), 1019–1021; Paweł Janiszewski, „Historiografia późnego antyku”, w: Ewa Wipszycka (red.), *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, t. 3, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1999), 88–123 i 148–183.

³ Józef Naumowicz, „Euzebiusz z Cezarei”, 1024.

chę Aleksandrii Tymoteusza Ailurosa. Również ci, którzy próbowali zawrzeć porozumienie z antychalcedończykami, w tym patriarcha Konstantynopola Akacjusz i cesarz Zenon, zostali przez niego negatywnie ocenieni. Teodor cytował liczne dokumenty na wsparcie swych twierdzeń, nie zachowały się one jednak na kartach *Epitome*⁴.

Wiktor z Tunnuny

Wiktor z Tunnuny był jednym z afrykańskich biskupów, którzy sprzeciwili się polityce religijnej cesarza Justyniana związanej z kwestią potępienia „Trzech Rozdziałów”. Za to go wygnano, najpierw został odosobniony w klasztorze w Egipcie, a następnie w Konstantynopolu, gdzie doczekał śmierci cesarza. Jego losy po śmierci Justyniana nie są dokładnie znane, najprawdopodobniej zmarł jednak niedługo później. Wiktor w czasie swego pobytu w Konstantynopolu stworzył łacińską kronikę od 444 do 566 roku, jakkolwiek niektórzy badacze są zdania, że Wiktor napisał *Kronikę od Stworzenia Świata*, zachowała się jednak tylko ostatnia jej część. Wiktor w opisie wydarzeń kościelnych do 518 r. opierał się przede wszystkim na dziele Teodora Lektora, w drugiej części podaje zaś wiele informacji, które znał z autopsji⁵.

Kobiety w dziełach historiografii kościelnej w VI w.

Teodor Lektor

Na kartach zachowanej szczątkowo *Historii Kościoła* Teodora Lektora pojawia się aż siedem cesarzowych. Są to: Eudokia, żona Teodozjusza II, Eudoksja, żona Walentyniana III, Pulcheria, żona Marcjana, Weryna, żona Leona I, Zenonida, żona uzurpatora Bazy-

⁴ Günther Christian Hansen, „Einleitung“, w: Günther Christian Hansen (ed.), Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, (Berlin: Walter de Gruyter, 1995), ix–xxix; Pierre Nautin, „Théodore Lecteur et sa «Réunion de différentes histoire» de l'Église”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 52, 1994, 213–243; Philippe Blauddau, *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l'histoire à la géo-eclésiologie*, (Roma: École française de Rome, 2006), 549–552 i 622–648; Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), 169–173 oraz Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamilla Twardowska, *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019), 85–104.

⁵ Antonio Placanica, „Da Cartagine a Bisanzio: per la biografia di Vittore Tunnunense”, *Vetera Christianorum*, Vol. 26, 1989, 327–336; idem, „Introduzione”, w: Vittore da Tunnuna, *Chronica. Chiesa e impero nell'età di Giustiniano*, idem (ed.), (Firenze: Sismel – Edizioni del Galluzzo, 1997), xi–xxxii oraz Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamilla Twardowska, *Historie Kościoła*, 133–143.

liskosa, Ariadna, żona Zenona i Anastazjusza I oraz Eufemia, żona Justyna. Część spośród nich pełni na kartach dzieła Teodora rolę bierną, wymieniane są one w kontekście swych mężów. I tak Eufemia⁶ pojawia się jedynie jako żona Justyna:

[Justyn] Wyznawał przy tym prawdziwą wiarę, pochodził z Ilirii i miał żonę o imieniu Lupicyna, którą – kiedy stała się augustą – lud nazywał Eufemią⁷.

Informacja o zmianie imienia skłania oczywiście do refleksji na temat jej przyczyny. Lupicyna było imieniem, które być może przypominało łacińskie określenie nierządnicy (łac. *lupa*)⁸, stąd mogło być przyczyną nieestosownych uwag. Należy jednak pamiętać, że nowe imię być może było nawiązaniem do świętej Eufemii, w której kościele w Chalcedonie obradował w 451 r. sobór, co byłoby znakiem prochalcedońskiego nastawienia nowego władcy. Uznanie tego ostatniego za główną przyczynę zmiany imienia wydaje się jednak pewną nadinterpretacją⁹.

Również Eudoksja¹⁰, żona Walentyniana III oraz jej córki Placydia i Eudokia¹¹, są zdawkowo wymienione w kontekście ich wprowadzenia z Rzymu przez Gejzeryka w 455 r.:

⁶ Prokopiusz (*Anecdota* 6.17, 9. 48) przypisuje Lupicynie-Eufemii barbarzyńskie pochodzenie. Lupicyna została wyniesiona do godności augusty przez swego męża Justyna natychmiast po jego koronacji, wówczas też nastąpiła wspomniana zmiana imienia cesarzowej. Znana była ze swej pobożności, ufundowała między innymi klasztor Augusty w Konstantynopolu, gdzie spoczęła po śmierci. Zmarła przed sierpniem 524 r., por. John Robert Martin-dale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. II, A.D. 395–527 (dalej: *PLRE*, II), (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 423 (*Lupicina quae et Euphemia* 5). Więcej na jej temat zob. Mirosław J. Leszka, „Lupicyna-Eufemia – żona Justyna I”, *Meander*, t. 54, 1999, 555–562.

⁷ Teodor Lektor, *Epitome* 155 [524] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 318–319): [Ἰουστίνου] δὲ ὀρθῆς πίστεως ἔμπυρος ζηλωτής, [τὸ] γένος Ἰλλυριός, σύμβιον ἔχων ὀνόματι Λουπικίαν, ἣν γενομένην Αὐγούστην Εὐφημίαν οἱ δημόται ὀνόμασαν.

⁸ Marian Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. 3. I-O, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007), 397 (s.v. *lupa*).

⁹ W tej kwestii Hartmut Leppin, *Justinian. Das christliche Experiment*, (Stuttgart: Klett-Cotta, 2011), 42 i 48.

¹⁰ Licynia Eudoksja, córka Teodozjusza II i Atenais-Eudokii, w 437 r. wyszła za mąż za Walentyniana III, po jego śmierci zmuszona została do poślubienia wbrew swej woli Petroniusza Maksymusa. Po zdobyciu Rzymu przez Wandalów wraz z córkami Eudokią i Placydią została zabrana do Afryki. Uwolniona wraz z Placydią, po tym jak jej starsza córka Eudokia poślubiła Huneryka (461/462), przybyła do Konstantynopola, zmarła ok. 469 r., zob. *PLRE*, II, 410–412 (*Licinia Eudoxia* 2).

¹¹ Placydia i Eudokia były córkami cesarza Walentyniana III i Eudoksji. Eudokia była starsza z nich, urodziła się w 438/439 r. W 455 r. została wraz z matką i siostrą wprowadzo-

Syndyryk, władca Afrów, przybył do Rzymu z wielką liczbą swoich ludzi, zabił wielu mieszkańców miasta, a wielu innych zabrał jako brańców – wśród nich również Eudoksję, córkę Teodozjusza Młodszego, a żonę Walentyniana III, wraz z jej dwiema córkami: Placydią oraz Eudokią¹².

Następnie autor relacjonuje także przybycie Eudoksji do Konstantynopola, co dokonało się dzięki wysiłkom dyplomatycznym cesarza Leona I¹³.

Eudoksja, córka Teodozjusza II i żona Walentyniana III, wróciła z Afryki wraz z jedną ze swoich córek, Placydią¹⁴.

Jak widać, w passusie tym ani Eudoksja, ani jej córki nie odgrywają żadnej aktywnej roli, są biernymi ofiarami króla Wandalów¹⁵.

Podobnie rzecz ma się z występującą w innym miejscu żoną cesarza Teodozjusza II, Eudokią¹⁶, której osoba stanowi element

na do Kartaginy przez Gejzeryka, gdzie następnie poślubiła jego syna, Huneryka, z którym miała syna, przyszłego króla Wandalów, Hilderyka. Zmarła w 471/472 r. Młodsza z sióstr, Placydia, urodziła się ok. 439–443 r. Kilka lat po uprowadzeniu została w 461–462 r. wraz z matką zwolniona z niewoli i udała się do Konstantynopola, gdzie zmarła ok. 480–484 r., zob. *PLRE*, II, 407–408 (Eudocia 1) i 887 (Placidia).

¹² Teodor Lektor, *Epitome* 31 [366] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 216): Συνδύριος ὁ τῶν Ἀφρων ἡγούμενος μετὰ πλήθους ἐπελθὼν τῇ Ρώμῃ πολλὰ μὲν πλήθη Ῥωμαίων κατέσφαξεν, πολλὰ δὲ καὶ αἰχμαλώτων ἔλαβεν· μεθ' ὧν καὶ Εὐδοξίαν τὴν Θεοδοσίου μὲν τοῦ μικροῦ θυγατέρα, Οὐαλεντιανοῦ δὲ τοῦ τρίτου γυναικα σὺν ταῖς δυοῖ θυγατράσιν αὐτῆς Πλακιδίᾳ καὶ Εὐδοκίᾳ...

¹³ Eudoksja wraz z Placydią została zwolniona przez Gejzeryka i udała się do Konstantynopola ok. 461–462 r., po tym, jak jej starsza córka Eudokia poślubiła Huneryka, *PLRE*, II, 410–412 (Licina Eudoxia 2).

¹⁴ Teodor Lektor, *Epitome* 58 [393] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 240): Εὐδοξία ἡ θυγάτηρ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, γαμετὴ δὲ Οὐαλεντιανοῦ τοῦ τρίτου, καὶ ἡ μία θυγάτηρ αὐτῆς Πλακιδία ἀπὸ Ἀφρικῆς ἐπανήλθον.

¹⁵ Eudoksja pojawia się w dziele Teodora raz jeszcze, w *Epitome* 15 [350], również jedynie w celach informacyjnych i nie została nawet wymieniona z imienia (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 204): „Θεοδόσιον ἔπεισεν Χρυσάριος ἀντιγράψαι Οὐαλεντιανῶ καὶ ταῖς βασιλίσιν, ὡς δικαίως Φλαβιανὸς καθιρέθη. / Chryzafiusz przekonał Teodozjusza, aby ten odpowiedział Walentynianowi oraz cesarzowim, że Flawian słusznie został zdeponowany”. Wspomnianymi cesarzowymi były właśnie Eudoksja, żona Walentyniana III, oraz jego matka Galla Placydia.

¹⁶ Eudokia pochodziła z Aten. Była córką sofisty Leoncjusza, który zapewnił jej doskonałe wykształcenie. Pierwotnie nosiła imię Atenais, ale przy chrzcie przyjęła imię Eudokia. 7 lipca 421 r. poślubiła cesarza Teodozjusza II, z którym miała troje dzieci: Eudoksję, Facyllę i Arkadiusza. W 423 r. została proklamowana augustą. Zmarła 20 października 460 r. w Jerozolimie, gdzie przebywała od 443 r.; zob. *PLRE*, II, 408–409 (Aelia Eudocia (Atenais)); Kazimierz Ilski, „Eudokia Athenais – eine Dichterin in der Welt der Politik”, w: *Motivi e forme della poesia cristiana antica tra scrittura e tradizione classica. XXXVI Incontro di studiosi dell'antichità cristiana, Roma, 3–5 maggio 2007*, (Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 2008), 443–451; Kamilla Twardowska, „Religious Foundations of Empress Athenais Eudocia in Palestine”, w: Kamilla Twardowska, Maciej Salamon, Sławomir Sprawski, Michał Stachura,

anegdota przytaczanej przez autora w celu zdyskredytowania samego władcy. Cesarz miał bowiem podpisywać przedkładane mu dokumenty bez ich wcześniejszego przeczytania. Jego siostra Pulcheria podsunęła mu więc akt oddania Eudokii w niewolę, co ten podpisał bez zastanowienia (Teodor Lektor, *Epitome* 17 [352]). Do passusu tego powrócimy jeszcze niżej. W innym miejscu, *Epitome* 18 [353], rękopisie oksfordzkim po informacji o tym, że Pulcheria usunęła eunucha Chryzafiusza, dodane zostało zdanie: „Eudokia wysłała Pulcherii z Jeruzolimy wizerunek Matki Bożej, który wykonał apostoł Łukasz¹⁷”. Ponieważ jednak zdanie to nie znajduje się w pozostałych rękopisach *Epitome*, być może stanowi ono późniejszą interpolację¹⁸.

Podobnie żona cesarza Leona – Weryna¹⁹ – pojawia się albo w kontekście informacyjnym (Teodor Lektor, *Epitome* 63 [399] i 65 [401] – Bazylikos, brat Weryny, żony Leona²⁰), albo odgrywa je-

Stanisław Turlej (eds.), *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues. Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2014), 307–317 oraz Małgorzata B. Leszka, „Augusta z Palestyny. Atenais-Eudocja”, w: Małgorzata B. Leszka, Mirosław J. Leszka, *Bazyliśa. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 166–175.

¹⁷ Teodor Lektor, *Epitome* 18 [353] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 207): ἡ Εὐδοκία τῆ Πουλχερίᾳ τὴν εἰκόνα τῆς θεομήτορος, ἣν ἀπόστολος Λουκᾶς καθιστόρησεν, ἐξ Ἱεροσολύμων ἀπέστειλεν.

¹⁸ Robert L. Wolff, „A Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople. The Church and the Icon of the Hodegetria”, *Traditio*, Vol. 6, 1948, 322–323; Bissera V. Pentcheva, *Icons and Power. The Mother of God in Byzantium*, (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2006), 120 i 228, nota 27 oraz Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamilla Twardowska, *Historie Kościoła*, 191.

¹⁹ Weryna była żoną cesarza Leona I, a siostrą Bazylikosa. W 475 r. wsparła uzurpację swego brata przeciw władzy Zenona, a po upadku buntu została uwięziona przez Illusa. W 484 r. koronowała Leoncjusza na cesarza, a po klęsce Illusa znalazła się wraz z buntownikami w obleganej przez siły Zenona twierdzy Papirion, gdzie zmarła. Zob. *PLRE*, II, 1156 (Aelia Verina); Mirosław J. Leszka, „Empress-Widow. Verina’s Political Activity during the Reign of Emperor Zeno”, w: Waldemar Ceran (ed.), *Mélanges d’histoire byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l’occasion de son soixante-dixième anniversaire*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998), 267–278 oraz Kamilla Twardowska, *Cesarzowe bizantyńskie. 2 poł. V w. Kobiety a władza*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2009).

²⁰ Teodor Lektor, *Epitome* 63 [399] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 243): Βασιλίσκος ... ὁ ἀδελφὸς Βηρίνης τῆς γαμετῆς τοῦ Λέοντος oraz i 65 [401] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 244–245): Βασιλίσκος ὁ Βηρίνης γαμετῆς τοῦ μεγάλου Λέοντος ἀδελφός. Bazylikos był bratem cesarzowej Weryny, wdowy po Leonie I. Już za panowania swego szwagra doszedł do najwyższych godności w państwie. Miał on jednak za sobą również okres niesławy, gdy prowadząc w 468 r. wielką wyprawę przeciw Wandalom, poniósł sromotną klęskę. Wyniesienie Zenona do godności augusta w 474 r. przekreśliło jego szanse na zostanie władcą w sposób legalny. 9 stycznia 475 r. Bazylikos dokonał pałacowego przewrotu i przejął władzę cesarską na okres półtora roku. Po odzyskaniu przez Zenona tronu pod koniec sierpnia 476 r. Bazylikos wraz z rodziną został umieszczony w miejscu zesłania, gdzie zmarł, zob. Maciej Salamon, „Basiliscus cum Romanis suis”, w: Leszek Mroczewicz, Kazimierz Iłski (red.), *Studia Moesiaca*, (Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza, 1994), 179–196; Gastone M. Bersanetti, „Basi-

dynie bierną rolę. W *Epitome* 82 [420] znajduje się informacja, że Weryna została uwięziona w twierdzy Papirion w Izaurii²¹. Bardziej rozbudowana informacja dotyczy uzurpacji Illusa w 484 r.²²:

Illus w końcu otwarcie zbuntował się przeciwko Zenonowi. Następnie, przybywszy do Tarsu, sprowadził z twierdzy Papyrion cesarżową Werynę, w której była przetrzymywana pod strażą z powodu tego, co robiła w sprawie Bazyliskosa. Następnie doprowadził do tego, że [ona] ukoronowała jako cesarza konsula Leoncjusza. Kiedy to się stało, wysłali Werynę z powrotem do twierdzy, a sami z kolei, powróciwszy do Antiochii, zachowywali się jak władcy²³.

Rola, jaką w opisanych wydarzeniach zdaniem Teodora pełniła Weryna, jest całkowicie bierna. Staje się ona na kartach jego dzieła użytecznym narzędziem, które legitymizuje władzę uzurpatora Leoncjusza²⁴, zaś po wypełnieniu swej roli zostaje odesłana

lisco e l'Imperatore Leone I", *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, Vol. 20, 1943–1944, 331–346 oraz Michael Redies, „Die Usurpation des Basiliskos (475–476) im Kontext der Aufsteigenden monophysitischen Kirche”, *Antiquité Tardive*, Vol. 5, 1997, 211–221.

²¹ Papirion (obecnie Bağdad Kırı, ok. 100 km na północ od Anemurium), por. Friedrich Hild, Hansgerd Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien (Tabula Imperii Byzantini, Vol. 5)*, (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990), 374–375. Więcej na temat tej twierdzy: Josef Gottwald, „Die Kirche und das Schloss Paperon in Kilikisch-Armenien”, *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 36, 1936, 86–100.

²² Illus był Izauryjczykiem. W 474 r. cesarz Zenon wysłał go przeciwko zbuntowanemu Teodorykowi Strabonowi. Rok później poparł bunt Bazyliskosa i na jego rozkaz oblegał Zenona w Izaurii, jednak już półtora roku później przeszedł na stronę Zenona, co umożliwiło temu ostatniemu powrót na tron. W nagrodę pozycja Illusa w państwie bardzo wzrosła, był magistrem *officiorum* w latach 477–481, w roku 477 został patrycjuszem, a rok później dzierżył konsulat. W 481 r. Illus został magistrem *militum per Orientem* i udał się do Antiochii, gdzie przygotowywał się do konfrontacji z cesarzem. W 484 r. otwarcie wystąpił przeciw władcy, doprowadził do koronacji Leoncjusza na cesarza, jednak we wrześniu tego roku poniósł klęskę w bitwie z wojskami Zenona. Schronił się w izauryjskiej twierdzy Papirion, gdzie bronił się kolejne cztery lata. W 488 r. został w końcu schwytany i stracony, por. *PLRE*, II, 586–590 (Illus 1); Hugh Elton, „Illus and the imperial aristocracy under Zeno”, *Byzantion*, Vol. 70, 2000, 393–407; Mirosław J. Leszka, „Illus Izauryjczyk wobec uzurpacji Bazyliskosa”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, Vol. 80, 2005, 45–53; idem, „Kilka uwag na temat losów Illusa Izauryjczyka w latach 479–484”, *Meander*, t. 62, 2007, 99–107.

²³ Teodor Lektor, *Epitome* 96 [437] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 271): Ἰλλοὺς τελείως ἐξέφρανε τὴν πρὸς Ζήνονα τυραννίδα· καὶ ἐλθὼν ἐν Ταρσῶ ἤγαγεν ἐκ τοῦ καστελλίου Παπυρίου τὴν βασιλῖδα Βηρίναν, ἐκεῖ φρουρουμένην διὰ τὰ κατὰ Βασιλίσκον, καὶ παρασκευάζει αὐτὴν στέφαι βασιλεία Λεόντιον τὸν ὕπατον. Καὶ τούτου γενομένου Βηρίναν μὲν ἄλιν εἰς τὸ καστέλλιον ἐπεμψαν, αὐτοὶ δὲ εἰς Ἀντιόχειαν ἐπελθόντες πάλιν βασιλικῶς ἐπραττον.

²⁴ Leoncjusz pochodził z izauryjskiego miasta Dalisandos. Został wyniesiony do godności augusta za sprawą Illusa, władca proklamowała go 19 lipca 484 r. w Tarsie Weryna. We wrześniu jego armia została rozbita przez wojska Zenona, a Leoncjusz schronił się wraz z Il-

z powrotem do twierdzy, która stanowiła jej więzienie. Z drugiej strony koronowanie nowego cesarza przez kobietę nie dziwi autora, a fakt posłużenia się cesarzową-wdową przez buntowników pokazuje, że spodziewali się przez to legitymizacji swej władzy. Ponadto autor *Epitome* sugeruje jakąś aktywną rolę, jaką być może odgrywała w czasie uzurpacji swego brata („była przetrzymywana pod strażą z **powodu tego, co robiła** w sprawie Bazyliskosa”), jednak brak jakichkolwiek szczegółów sprawia, że jesteśmy tu skazani jedynie na spekulacje.

Cesarzowa Ariadna²⁵, która aż sześciokrotnie pojawia się na kartach *Epitome*, jedynie raz odgrywa aktywną rolę. Po śmierci cesarza Zenona w 491 r. cesarzowa-wdowa miała naciskać na wyniesienie silecjariusza Anastazjusza²⁶ na jego następcę, a gdy kandydaturze tej sprzeciwił się konstantynopolitański patriarcha Eufemiusz²⁷, czyniła starania, aby hierarcha zmienił zdanie:

Nowym cesarzem został ogłoszony przez Ariadnę augustę Anastazjusz, który był silencjariuszem i pochodził z Dyrrachium. Szczególnie [mocno] przeciwstawił mu się biskup Eufemiusz, ... jednak Ariadna i senatorowie naciskali na Eufemiusza, aby zaakceptował [ów wybór]²⁸.

lusem w izaurijskiej twierdzy Papirion, gdzie bronił się przez kolejne cztery lata. Ostatecznie w 488 r. został schwytyany i stracony. O Leoncjuszu zob. *PLRE*, II, 670–671 (Leontius 17).

²⁵ Ariadna była starszą córką cesarza Leona I i Weryny. Urodziła się jeszcze przed wstąpieniem Leona na tron w 457 r. Żoną Zenona została najprawdopodobniej w 468 r. (zob. Rafał Kosiński, *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, (Cracow: Historia Iagellonica, 2010), 65–66). Miała z nim jednego syna – Leona II. Po śmierci Zenona Ariadna poślubiła kolejnego cesarza – Anastazjusza. Zmarła w 515 r., por. *PLRE*, II, 140–141 (Aelia Ariadne) oraz Kamilla Twardowska, *Cesarzowe bizantyjskie. 2 poł. V w.*

²⁶ Anastazjusz I urodził się ok. 430 r. w Dyrrachium. W 491 r. był silencjariuszem. 11 kwietnia 491 r. wybrany cesarzem po złożeniu pisemnej deklaracji, że nie wystąpi przeciw ortodoksji, następnie 20 maja tego roku poślubił Ariadnę, wdowę po cesarzu Zenonie. Przeprowadził ważne reformy podatkowe i mennicze. Prowadził działalność budowlaną na szeroka skalę na obszarach granicznych. Był zwolennikiem monofizytyzmu. Zmarł 9 lipca 518 r. w wieku 88 lat, por. *PLRE*, II, 78–80 (Anastasius 4); Carmelo Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491–518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità*, (Roma: Pontificium institutum orientalium studiorum, 1969); Mischa Meier, *Anastasios I. Die Entstehung des Byzantinischen Reiches*, (Stuttgart: Klett-Cotta 2009) oraz Fiona K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, (Cambridge: Francis Cairns, 2006).

²⁷ Eufemiusz pełnił urząd patriarchy Konstantynopola w latach 490–496. Przed wstąpieniem na tron cesarski Anastazjusza wymógł na nim podpisanie chalcedońskiego wyznania wiary. Zwołał synod w Konstantynopolu, który potwierdził *credo* chalcedońskie. Znalazł się jednak w poważnym konflikcie z cesarzem, który doprowadził, jak się wydaje z przyczyn politycznych, do jego depozycji w 496 r. Został wygnany do Azji Mniejszej i zmarł w Ancyrze. Więcej o nim Rafał Kosiński, „Euphemios, Patriarch of Constantinople in the Years 490–496”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, Bd. 62, 2012, 57–79.

²⁸ Teodor Lektor, *Epitome* 101 [446] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 275): Αναγορεύεται δὲ εἰς βασιλεῖα ὑπὸ Ἀριάδνης τῆς Ἀδούστῆς Ἀναστάσιος ὁ σιλεντιᾶριος ἐκ τοῦ Δυρραχίου ὁρμώμενος.

W innym passusie Teodor sugeruje, że Ariadna nie utożsamiała się z polityką religijną swego drugiego męża. Pisze bowiem, że Anastazjusz przekupstwem pozyskał mnichów i duchownych, których skłonił do deponowania patriarchy Macedoniusza²⁹, następnie dodaje: „To zaś bardzo zmartwiło samą Ariadnę i pewnych członków senatu³⁰”. W pozostałych czterech passusach Ariadna pojawia się tylko w kontekście genealogiczno-informacyjnym³¹.

Z kolei Zenonida³², żona wuja Ariadny, uzurpatora Bazyliksosa, odgrywa na kartach *Historii* Teodora wybitnie negatywną rolę, wpisującą się w topos złej kobiety, doradczyni, która sprowadza władcę na złą drogę.

Uczyniwszy cezarem Marka, swojego syna, natomiast augustą Zenonidę, swoją żonę, szybko rozpoczął szaleńcze działania przeciwko wierze. Przede wszystkim to Zenonida buntowała go przeciwko ortodoksji³³.

περι οὗ ἀντέστη Εὐφήμεος ὁ ἐπίσκοπος ... Ἀρεάδνη δὲ καὶ τῶν τῆς συγκλήτου συρτότων ἠνάγκαζον τὸν Εὐφήμεον.

²⁹ Macedoniusz był siostrzeńcem konstantynopolitańskiego patriarchy Genadiusza i pełnił funkcję zakrystianina Wielkiego Kościoła w Konstantynopolu. Po deponowaniu w 496 r. Eufemiusza został biskupem Konstantynopola, przyjął *Henotikon*, jednak w wyniku działań Sewera z Sozopolis relacje między nim a cesarzem Anastazjuszem uległy dramatycznemu pogorszeniu, ostatecznie został 7 sierpnia 511 r. deponowany pod zarzutem buntu, obrazy majestatu oraz herezji nestoriańskiej i wygnany do Euchaity. Zob. William H.C. Frend, „The Fall of Macedonius in 511 – a Suggestion”, w: Adolf Martin Ritter (ed.), *Kerygma und Logos. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Beziehungen zwischen Antike und Christentum. Festschrift für Carl Andresen zum 70. Geburtstag*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979), 183–195 oraz Jitse Dijkstra, Geoffrey Greatrex, „Patriarchs and Politics in Constantinople in the Reign of Anastasius (with a Reedition of *O.Mon.Epiph.* 59)”, *Millennium*, Vol. 6, 2009, 230–239.

³⁰ Teodor Lektor, *Epitome* 135 [489] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 302): Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὴν Ἀριάδνην καὶ τινας τῆς συγκλήτου οὐ μετρίως ἐλύπει.

³¹ Por. Teodor Lektor, *Epitome* 55 [390] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 237): „Ζήνων ὁ στρατηλάτης ὁ γαμβρός ἐπὶ θυγατρὶ Ἀριάδνῃ τοῦ βασιλέως Λέοντος / Zenon, dowódca wojsk i – dzięki małżeństwu z córką Leona Ariadną – zięć cesarza”, *Epitome* 62 [398] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 242–243): „Λέων ὁ βασιλεὺς προεβάλετο Καίσαρα Λέοντα τὸν μικρὸν τὸν υἱὸν Ἀριάδνης τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς καὶ Ζήωνος τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ. / Cesarz Leon wybrał na cezara Leona Młodszeo, syna swojej córki Ariadny i zięcia – Zenona”, *Epitome* 65 [401] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 244–245): „ὁ Ζήνων λαβὼν τὴν Ἀρεάδνην καὶ ὅσα ἠδυνήθη χρήματα εἰς Ἰσσυρίαν ἔφυγεν. / Zenon ... zabrał Ariadnę oraz tyle dóbr, ile tylko był w stanie, i uciekł do Izaurii”, *Epitome* 81 [419] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 255): „Ἀριάδνην δὲ τὴν Ζήωνος ἔτι ἰδιωτεύοντι. / Ariadna natomiast, żona Zenona, przyszła na świat wtedy, kiedy [cesarz Leon] był jeszcze człowiekiem prywatnym”.

³² Zenonida była żoną cesarza Bazyliksosa, z którym miała syna Marka. W 475 r. została proklamowana przez męża augustą. Po upadku uzurpatora podzieliła jego los. Na jej temat: PLRE, II, 1203 (Aelia Zenonis); Mirosław J. Leszka, „Aelia Zenonis, żona Bazyliksosa”, *Meander*, t. 57, 2002, 87–93 oraz Kamilla Twardowska, *Cesarzowe bizantyńskie. 2 pol. V w.*, 105–107, 130–132, 145–152, 176–188.

³³ Teodor Lektor, *Epitome* 66 [402] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 246–247): ποιήσας Καίσαρα Μάρκην τὸν ἴδιον υἱὸν καὶ Αὐγούστην Ζηνωνίδα τὴν γαμετὴν αὐτοῦ εὐθέως τῆς κατὰ τῆς πίστεως διαστροφῆς ἀπήρξατο, Ζηνωνίδος μάλιστα παρορμώσης κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας Βασιλίσκου.

W pozostałych dwóch przypadkach Zenonida dzieli los swego męża, zmuszona jest wraz z nim szukać azylu w kościele i umiera w miejscu wygnania³⁴.

Całkowitym przeciwieństwem złej cesarzowej oraz biernych cesarzowych jest Pulcheria³⁵, która została zaprezentowana na kartach *Epitome* jako władczyni idealna, prowadząca aktywne działania zarówno w celu zapewnienia pomyślności cesarstwu, jak i jako obrończyni ortodoksji. Jeszcze za panowania swego brata, cesarza Teodozjusza II, wywierać miała pozytywny wpływ na jego politykę. W czasie niepokojów ludności żydowskiej w Palestynie, które wybuchły w 439 r., zginęło wielu chrześcijan. Lokalne władze otrzymały rozkaz ukarania winnych tych zająć, jednak na skutek otrzymanej łapówki nie wykonali rozkazu cesarskiego³⁶.

Kiedy jednak zarządzający, dając się przekupić, odstąpili od kary, Pulcheria, która miała władzę nad bratem, usunęła zarządzających z urzędu, a połowa ich majątku przeszła na własność państwa³⁷.

³⁴ Por. Teodor Lektor, *Epitome* 77 [413] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 253): „Βασιλίσκος ἔλθων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸν βασιλικὸν ἐν τῇ θεῖᾳ τραπέζῃ ἀπέθετο στέφανον καὶ ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ σὺν τῇ γαμετῇ Ζηνωνίδι προσέφυγε. / Bazylikos udał się do kościoła, na świętym ołtarzu złożył diadem cesarski i wraz ze swoją żoną Zenonis schronił się w baptysterium” oraz *Epitome* 78 [414] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 253): „Βασιλίσκος καὶ Ζηνωνὶς ἐν Βουσάμοις ἐπέμφοθησαν κάκει πολλὰ κακωθέντες ἀπέθανον. / Bazylikos oraz Zenonis zostali zesłani do Busamów i wkrótce z powodu złych warunków zmarli”.

³⁵ Pulcheria była córką cesarza Arkadiusza i Aelii Eudoksji. Urodziła się 19 stycznia 399 r. 4 lipca 414 r. została proklamowana augustą. Odegrała znaczącą rolę w wychowaniu swego młodszego brata, cesarza Teodozjusza II. Aby zapewnić mu władzę, złożyła wraz z siostrami śluby czystości. Po śmierci Teodozjusza poparła kandydaturę Marcjana jako jego następcy i go poślubiła. Angażowała się w życie religijne, aktywnie uczestniczyła w sporze wokół Nestoriusza i Eutychesa, występując przeciwko tym postaciom. Zmarła w lipcu 453 r. *PLRE*, II, 929–930 (Aelia Pulcheria); Kenneth G. Holum, *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, (Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1982), 79–111; Christine Angelidi, *Pulcheria. La Castita al Potere*, (Milano: Jaca Book, 1998) oraz Kathryn Chew, “Virgins and Eunuchs: Pulcheria, Politics and the Death of Emperor Theodosius II”, *Historia*, Vol. 55, 2006, 207–227.

³⁶ Nieznane są przyczyny wybuchu opisywanych przez Teodora Lektora zamieszek, które z uwagi na układ *Epitome* datowane są na rok 439. Być może należy je łączyć z konstytucją cesarza Teodozjusza II wydaną 31 stycznia 438 r. (Nov. Th. 3, 8), która skierowana była przeciw poganom, Samarytanom i Żydom, zakazując wspomnianym grupom pełnienia publicznych urzędów, por. Hagith Sivan, *Palestine in Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2008), 314–315.

³⁷ Teodor Lektor, *Epitome* 1 [336] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 194): τῶν δὲ ἀρχόντων πιπρασκόντων τὴν ἐπεξέλευσιν Πουλχερία τὸν ἀδελφὸν αὐθεντήσασα τοὺς ἀρχοντας διεδέξατο καὶ τὸ ἥμισυ τῶν οὐσιῶν αὐτῶν τῷ δημοσίῳ προσεκύρωσε.

Jak widać, autor nie tylko docenia dbałość augusty o sprawiedliwość i dobro państwa, ale przypisuje jej siłę sprawczą, pisząc, że miała ona wręcz władzę nad bratem. Choć z formalnego punktu widzenia wystawcą regulacji dotyczących przekupnych urzędników był Teodozjusz, to Teodor ją, a nie cesarza, czyni ich autorką, i to ona na kartach *Historii Kościoła* usuwa złych zarządców prowincji. Podobna troska o dobro kraju rysuje się w przytaczanym wyżej passusie dotyczącym nonszalancji Teodozjusza II w podpisywaniu dokumentów:

Kiedy dowiedziała się o tym jego siostra Pulcheria, podeszła go mądrze i podłożyła mu [do podpisania zgodę na] podarunek, którym oddawał w niewolę swą żonę, Eudokię. Podpisał również i to, a Pulcheria strasznie go złażała³⁸.

Potraktowanie dorosłego autokratora, posiadającego pełnię władzy w cesarstwie, jak uczniaka ma na kartach dzieła Teodora za zadanie nie tylko zdeprecjonować cesarza odpowiedzialnego za zwołanie nieprawego (w oczach autora) soboru w Efezie w 449 r., który rehabilitował Eutychesa i usunął szereg biskupów wyznających teologię bliską Teodorowi, ale również podkreślić dojrzałość, mądrość i przenikliwość Pulcherii. Jej to bowiem przypisuje się inicjowanie po śmierci Teodozjusza soboru chalcedońskiego, który anulował decyzje efeskiego zgromadzenia biskupów. Autor przypisuje również Pulcherii siłę sprawczą w usunięciu szarej eminencji rządów jej brata, eunucha Chryzafiusza³⁹, który został na jej polecenie stracony, a jego majątek skonfiskowany⁴⁰.

Kolejnym aspektem związanym z pozytywną oceną Pulcherii na kartach *Historii* Teodora jest rola, jaką miała odegrać w polityce

³⁸ Teodor Lektor, *Epitome* 17 [352] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 204): ὅπερ γνοῦσα Πουλχερία ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ σοφῶς ἐπέβλεψεν αὐτόν, δωρεὰν ὑποβαλοῦσα Θεοδοσίῳ ἐκχωροῦσαν πρὸς δουλείαν Εὐδοκίαν τὴν γαμετὴν αὐτοῦ· ἦν καὶ ἐπέγραψεν καὶ δεινῶς ὑπὸ τῆς Πουλχερίας ὠνειδίσθη.

³⁹ Chryzafiusz, eunuch pełniący od 443 r. urząd *spathartiusa* na dworze cesarza Teodozjusza II. Jako bliski przyjaciel Teodozjusza wywierał przemożny wpływ na politykę cesarza, kontrolując politykę dworu do końca życia tego władcy. Doprowadził do usunięcia się z dworu żony cesarza Eudokii i jego siostry, Pulcherii. Chryzafiusz wspierał Eutychesa i namówił cesarza do zwołania soboru w Efezie, na którym zdeponowano biskupa Flawiana. Po śmierci Teodozjusza II został na polecenie Pulcherii stracony, por. Paul Goubert, „Le rôle de Sainte Pulchérie et de l'eunuque Chrysaphios”, w: Aloys Grillmeier, Heinrich Bacht (eds.), *Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart*, Vol. 1, (Würzburg: Echter-Verlag, 1951), 303–321; Kenneth G. Holm, *Theodosian Empresses*, 206–207; *PLRE*, II: 295–297 (Chrysaphius *qui et* Ztummus).

⁴⁰ Teodor Lektor, *Epitome* 18 [353] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 206–207): καὶ ὅτι Χρυσάφιον τὸν Τζουμᾶν ἀνεῖλεν ἡ Πουλχερία.

religijnej, zwłaszcza w aktywnym wystąpieniu przeciwko biskupowi Konstantynopola Nestoriuszowi⁴¹. Podkreślenie przez Teodora wrogości Pulcherii wobec Nestoriusza mogło wynikać z jego pragnienia odsunięcia od soboru w Chalcedonie, którego obronie poświęcił znaczną część swej pracy, oskarżeń o nestorianizm, chętnie wysuwanych przez przeciwników tego zgromadzenia biskupów.

Ponadto Pulcheria tak bardzo nienawidziła Nestoriusza, że rozpowiadała wśród jego przyjaciół, iż oskarżył ją o cudzołóstwo przed bratem, cesarzem Teodozjuszem, i przez to tak bardzo został przez nią znienawidzony. Oczerniał ją bowiem wobec niegdysiejszego magistra [*officiorum*] o imieniu Paulin⁴².

Anonimowy autor *Epitome* dzieła Teodora mniej jednak miejsca poświęca roli Pulcherii w zmianie polityki religijnej cesarstwa po śmierci Teodozjusza II niż jej znaczeniu w politycznym życiu cesarstwa. Nie informuje w ogóle o inicjującej roli augusty w zwołaniu soboru w Chalcedonie i podaje jedynie, że wraz ze swym mężem w liście do papieża Leona „oddala mu pełnię władzy”⁴³. Nie wiadomo, czy w pierwotnej wersji *Historii Kościoła* Teodor również pomijał rolę Pulcherii przy zwołaniu soboru. Historyk ten prezentuje bowiem Pulcherię jako doskonałą władczynię, która poza swą, zbawienną dla państwa, aktywnością w sferze politycznej, również chwalona jest za swą działalność charytatywną i fundatorską, co doskonale jest widoczne we wpisie podsumowującym życie cesarzowej:

⁴¹ Nestoriusz był biskupem Konstantynopola od 428 do 431 r. Pod koniec 428 r., po kazaniu jednego z jego prezbiterów, wybuchł konflikt wokół tytułu *Theotokos* (Bogarodzicielki), który upowszechniał się w użyciu względem Marii Dziewicy. Konflikt stał się pretekstem do ataków na Nestoriusza, oskarżonego o herezję. Ostatecznie Nestoriusz został deponowany i zesłany do klasztoru w Antiochii, następnie do Wielkiej Oazy w Egipcie. Pisma Nestoriusza zachowały się we fragmentach. Więcej o losach Nestoriusza zob. John McGuckin, „Nestorius and the Political Factions of Fifth-Century Byzantium. Factors in His Personal Downfall”, *Bulletin of the John Rylands University Library in Manchester*, Vol. 78.3, 1996, 7–22; Rafał Kosiński, „Dzieje Nestoriusza, biskupa Konstantynopola w latach 428–431”, w: Paweł Janiszewski, Ewa Wipszycka, Robert Wiśniewski (red.), *U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 7, (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2008), 30–63, oraz George A. Bevan, *The New Judas. The Case of Nestorius in Ecclesiastical Politics, 428–451 CE*, (Leuven–Paris–Bristol: Peeters, 2016).

⁴² Teodor Lektor, *Epitome* 5 [340] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 198): Ἐπὶ τοσοῦτον ἔμισει Πουλχερία τὸν Νεστόριον, ὡς τοὺς φιλοῦντας ἐκεῖνον διαθρῦλεῖν, ὅτι πορνεῖαν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Θεοδόσιον τὸν βασιλεῖα διέβαλεν Πουλχερίας Νεστόριος, καὶ διὰ τοῦτο οὕτως ὑπ’ αὐτῆς ἔμισεῖτο· ἐλοιδορεῖ γὰρ αὐτὴν εἰς τὸν τότε μάγιστρον Παυλῖνον λεγόμενον.

⁴³ *Ibidem*, 24 [359] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 211): Μαρκιανὸς καὶ Πουλχερία ἐγραψαν Λέοντι τῷ πάπᾳ Ρώμης, πᾶσαν αὐτῶ ἀθθεντίαν παρέχοντες.

Zmarła Pulcheria, która dokonała wielu dobrodziejstw, a wszystko, co do niej należało, zostawiła ubogim. ... Pulcheria zbudowała również wiele domów modlitwy, wśród nich [kościół pod wezwaniem] męczennika Wawrzyńca⁴⁴.

Oprócz cesarzowych na kartach *Historii Kościoła* Teodora Lektora sześciokrotnie pojawiają się członkinie rodziny cesarskiej, są nimi: Marina, siostra cesarza Teodozjusza II, Eudokia i Placydia, córki cesarza Walentyniana III, Leoncja, młodsza córka cesarza Leona I, niewymieniona z imienia matka cesarza Anastazjusza oraz Magna, szwagierka tegoż władcy. Wspomniane kobiety nie odgrywają jednak, poza jednym przypadkiem, żadnej aktywnej roli na kartach omawianego dzieła, najczęściej występują jako element opowieści dotyczącej omawianych wydarzeń. Tak jest w przypadku córek Walentyniana, które zostały uprowadzone wraz z matką z Rzymu przez Gejzeryka w 455 r. (Teodor Lektor, *Epitome* 31 [366], zob. wyżej). Autor podaje, że Placydia przybyła następnie wraz z matką do Konstantynopola (*Epitome* 58 [393]), zaś Eudokia została żoną syna Gejzeryka – Huneryka.

Nieco ciekawszy jest *passus* dotyczący Leoncji⁴⁵, która pojawia się w kontekście wysuwanych przez jej męża praw do tronu⁴⁶. Wprawdzie również tu cesarska córka jest postacią całkowicie bier-

⁴⁴ Ibidem, 28 [363] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 214–215): Πουλχερία ἡ εὐσεβὴς ἐτελεύτησε, πολλὰ ποιήσασα κατορθώματα καὶ πάντα τὰ ἐαυτῆς πτωχοῖς καταλείψασα. ... Ἐκτίσθη δὲ καὶ εὐκτηρίου [οἴκου] Πουλχερία πολλοῦς, ὧν ἔστιν ὁ Λαυρεντίου τοῦ μάρτυρος. Do powyższego *passusu* XIV-wieczny rękopis *Codex Baroccianus* 142 wyszczególnia wśród fundowanych przez Pulcherię kościołów również świątynię w Blachernach, Chalkoprateri i Hodegonie. Dodatek ten jest wszakże najprawdopodobniej interpolacją kopisty. Por. Kamilla Twardowska, „The Church Foundations of Empress Pulcheria in Constantinople According to Theodore Lector’s Church History and Other Contemporary Sources”, *Res Gestae*, Vol. 5, 2017, 85–91 oraz Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamilla Twardowska, *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, 191.

⁴⁵ Leoncja była córką cesarza Leona I i Weryny. Urodziła się po wstąpieniu Leona na tron w 457 roku. W 479 r. wsparła wystąpienie swego męża, Marcjana przeciwko cesarzowi Zenonowi, a po jego stłumieniu została wraz z nim uwięziona w Izaurii, por. *PLRE*, II, 667 (Leontia 1) oraz Kamilla Twardowska, *Cesarzowe bizantyńskie. 2 pol. V w.*, 188–192.

⁴⁶ Marcjan był synem Antemiusza, cesarza zachodniej części imperium, i Eufemii, córki cesarza Marcjana. Był też mężem Leoncji, młodszej córki cesarza Leona. Wspierał bunt Bazyliskosa przeciwko Zenonowi, lecz następnie prawdopodobnie przeszedł na stronę legalnego władcy. Sam zbuntował się przeciwko Zenonowi w 479 r., wysuwając swoje pretensje do tronu. Po upadku buntu został uwięziony w Cezarei Kapadockiej, a następnie wyświęcony na prezbitera. Uciekł z Cezarei i znów wystąpił przeciw cesarzowi. Pokonany został uwięziony w twierdzy Papirion, por. *PLRE*, II, 717 (Fl. Marcianus 17).

ną, ale przypadek ten jest wszakże na tyle interesujący, że warto go w całości przytoczyć:

Marcjan, szwagier Zenona, wystąpił przeciw niemu, a jako pretekst posłużyło mu to, że Leoncja, jego własna żona, urodziła się Leonowi wówczas, kiedy panował. Ariadna natomiast, żona Zenona, przysłała na świat wtedy, kiedy był jeszcze człowiekiem prywatnym⁴⁷.

Jak widać, Marcjan uznał, że prawo do tronu może odziedziczyć za pośrednictwem córki wcześniejszego cesarza, mimo że w cesarstwie w ogóle nie istniała zasada dziedziczności tronu (nawet w linii męskiej), ani nie istniał w pełni uporządkowany sposób powoływania nowego władcy. Wysunięcie tak niecodziennego, zdawać by się mogło, argumentu świadczy jednak o tym, że idea przekazywania praw do tronu za pośrednictwem kobiety, lub przynajmniej legitymizowania w ten sposób nowego władcy, nie była obca w tym czasie. Potwierdzają to zresztą inne przykłady z tego okresu, w tym przytaczany wyżej przypadek legitymizowania władzy uzurpatora Leoncjusza za pośrednictwem Weryny, wdowy po cesarzu Leonie I⁴⁸.

W pozostałych przypadkach dotyczących kobiet z rodziny cesarskiej Teodor pierwszy przekazuje informację, że siostra cesarza Teodozjusza, Marina⁴⁹, zmarła jako dziewica (*Epitome* 18 [353]). W drugim przypadku (*Epitome* 127 [481]) autor informuje, że szwagierka cesarza Anastazjusza, Magna⁵⁰, otrzymała kopię florilegium wspierającego postanowienia soboru w Chalcedonie. Następnie „poniesiona duchem bożym – była bowiem prawowierna – przyniosła ją cesarzowi, sądząc, że przez lekturę cesarz odstąpi od walki

⁴⁷ Teodor Lektor, *Epitome* 81 [419] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, s. 255): Μαρκιανὸς ὁ σύγγαμβρος Ζήνωνος ἀντήρεν αὐτῶ, πρόφασιν λαβὼν τὸ Λεοντίαν τὴν ἑαυτοῦ γαμετὴν βασιλεύοντι τεχθῆναι τῷ Λέοντι, Ἀριάδην δὲ τὴν Ζήνωνος ἔτι ἰδιωτεύοντι.

⁴⁸ Również w przypadku wyniesienia na tron po śmierci Teodozjusza II Marcjana, wobec spodziewanego sprzeciwu cesarza Zachodu – Walentyniana III – Pulcheria, siostra zmarłego władcy, poślubiła nowego cesarza w celach legitymizujących. Być może podobną rolę miała pełnić wdowa po cesarzu Zenonie – Ariadna – która poślubiła jego następcę Anastazjusza.

⁴⁹ Marina była córką cesarza Arkadiusza i Eudoksji. Urodziła się 10/11 lutego 403 r. Nie zachowało się wiele informacji na jej temat. Wiadomo, że wraz z Pulcherią złożyła śluby czystości i poświęciła się sprawom religijnym. Zmarła 3 sierpnia 449 r., por. *PLRE*, II, 723 (Marina 1).

⁵⁰ Magna była prawdopodobnie żoną Pawła, brata cesarza Anastazjusza; zob. *PLRE*, II, 670 (Magna).

z synodem⁵¹. Próba Magny nie powiodła się wprawdzie, cesarz nakazał wręcz wygnanie jej autora, jednak postępowanie cesarskiej szwagierki jest bardzo pozytywnie ocenione przez Teodora.

Interesujący jest passus z *Epitome* 102 [448], w którym znajduje się krótka informacja, że niewymieniona z imienia matka Anastazjusza była „gorliwą wyznawczynią ich [sc. manichejskich] wierzeń”⁵². Ta ostatnia informacja miała na celu zdeprecjonowanie cesarza, ukazując, że jego najbliższa rodzina była heterodoksyjna. Matka cesarza pełni tu rolę instrumentalną, mającą na celu jedynie rzucenie cienia na prawowierność Anastazjusza⁵³.

Poza dość obszerną galerią cesarzowych i kobiet związanych z rodziną cesarską niewiasty w dziele Teodora pojawiają się jeszcze tylko dwukrotnie. W pierwszym przypadku autor opisuje słynną konstantynopolitańską świętą – Matronę⁵⁴, która żyła w przebraniu w męskim klasztorze.

Wśród nich była również słynna Matrona, która pozostawiwszy dom, bogactwa oraz męża, udając eunucha, wstąpiła do klasztoru męskiego⁵⁵.

W drugim przypadku autor przytacza za Teodoretem z Cyru anegdotę dotyczącą Jakuba Wielkiego z Nisibis⁵⁶, który miał spr-

⁵¹ Teodor Lektor, *Epitome* 127 [481] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 294): Ἡ δὲ ζήλω θεῖω φερομένη, ὀρθόδοξος γὰρ ἦν, εἰσάγει ταύτην τῷ βασιλεῖ, νομιζουσα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μετατίθεσθαι τὸν βασιλεῖα ἐκ τοῦ διώκειν τὴν σύνοδον.

⁵² Ibidem, 102 [448] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 275): μητρὸς αὐτοῦ ζηλωτρίας οὔσης αὐτῶν.

⁵³ W tej kwestii zob. Rafał Kosiński, „Was the Emperor Anastasius’ Mother a Manichean? Some comments on Theodore Lector’s «Epitome» 448”, w: Stanisław Turlej, Michał Stachura, Bartosz J. Kołoczek, Adam Izdebski (eds.), *Byzantina et Slavica. Studies in Honour of Professor Maciej Salamon*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019), 215–225.

⁵⁴ Matrona żyła na przełomie V i VI w., zmarła ok. 510–515 r. Była osobą bardzo religijną, co było przyczyną konfliktu z jej mężem. Uciekając przed nim, udała eunucha i schroniła się w męskim klasztorze świętego Basjana, gdzie spędziła trzy lata. W latach 70. V w. założyła w Konstantynopolu własny klasztor żeński, którym kierowała do śmierci, zob. Evelyne Patlagean, „L’histoire de la femme déguisée en moine et l’évolution de la sainteté féminine à Byzance”, *Studi medievali*, Vol. 17, 1976, 610–614 oraz Cyril Mango, „Life of St. Matrona of Perge. Introduction”, w: *Holy Women of Byzantium. Ten Saints’ Lives in English Translation*, (Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996), 13–64.

⁵⁵ Teodor Lektor, *Epitome* 51 [386] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 232): μεθ’ ὧν ἦν καὶ Ματρῶνα ἡ διαβόητος, ἥτις οἶκον καὶ ἄνδρα λιποῦσα ἐν ὑποκρίσει εὐνοῦχου μετὰ ἀνδρῶν ἐμόνασε. W klasztorze męskim Matrona spędziła w przebraniu trzy lata. Była ona współczesna Teodorowi.

⁵⁶ Ibidem, 39 [374] (wyd. Kosiński, Twardowska, Szopa, 224–225): „ὄπως δὲ ἦν ἐνάρετος, εἶδειξε τὸ περὶ τὰς πλουνοῦσας Ἑλληνίδας κόρας ἐν τῇ πηγῇ, αἵτινες ἐπὶ τῷ ῥήματι Ἰακώβου ἐπολιώθησαν, καὶ ἡ πηγὴ ἐξηράνθη / Był człowiekiem cnotliwym, co pokazał wobec dziewcząt helleńskich piorących

wić, że włosy pogańskich dziewcząt stały się siwe⁵⁷. Wspomniane dziewczęta odgrywają jedynie rolę statystek w tym wątku hagiograficznym.

Wiktor z Tunnuny

Podobnie jak w przypadku dzieła Teodora Lektora, kobietami najliczniej występującymi na kartach *Kroniki* Wiktora z Tunnuny są cesarzowe. Autor wspomina o pięciu z nich: Eudoksji, żonie Walentyniana III, Ariadnie, żonie Zenona i Anastazjusza, Eufemii, żonie Justyna, Teodorze, żonie Justyniana oraz Zofii, żonie Justyna II. W przypadku Eufemii i Zofii⁵⁸ Wiktor podaje informacje, czyimi były żonami. W przypadku Eufemii przytacza dodatkowo historię dotyczącą zmiany jej imienia.

Jego żona nosiła imię Lupicina, ale lud Konstantynopola nazwał ją później Eufemią⁵⁹.

Wiktor zaczerpnął tę informację z *Historii Kościoła* Teodora Lektora. Passus w *Epitome* 155 [524] z tego dzieła analizowaliśmy powyżej.

W przypadku Zofii autor dodaje również, że miała być ona siostrzenicą Teodory, jednak nie jest pewien tej informacji, o czym świadczy użyte przez niego określenie *asseritur* – „mówiono, powiadano”⁶⁰.

Mówiono, że jego [sc. Justyna] żona Zofia była siostrzenicą augusty Teodory⁶¹.

w strumieniu, które za sprawą słów Jakuba stały się siwe, a strumień wysechł”. Jakub był pierwszym znanym biskupem Nisibis, uczestniczył w soborze w Nicei w 325 r. W czasie oblężenia Nisibis przez Persów w 337/338 r. aktywnie wspierał obrońców miasta, zob. Jean M. Fiey, „Les évêques de Nisibe au temps de Saint Éphrem”, *Parole de l’Orient*, Vol. 4, 1973, 125–127.

⁵⁷ Por. Teodoret z Cyru, *Historia religiosa* I, 4.

⁵⁸ Zofia była siostrzenicą cesarzowej Teodory i żoną siostrzeńca i następcy cesarza Justyniana, Justyna, z którym miała dwójkę dzieci, Justusa i Arabię. Miała wspierać poglądy monofizyckie i przyjąć chalcedonizm dopiero na trzy lata przed akcesją męża na tron. 14 listopada 565 r. została koronowana przez męża jako augusta, por. John Robert Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 3, A.D. 527–641 (dalej *PLRE*, III), (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 1179–1180 (Aelia Sophia 1).

⁵⁹ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 518.2 (ed. Placanica, 34): *cuius coniux Lupicina nomine dicebatur, quam Constantinopolitani Euphemiam postea vocaverunt*.

⁶⁰ Por. Marian Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, A–C, 281 (s.v. *assero*).

⁶¹ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 566/7.3 (ed. Placanica, 60): *Huius coniux Sophia Theodora Augusta neptis asseritur*.

Również w przypadku Eudoksji informacje przekazane przez Wiktora są nader skromne. Relacjonuje on jej losy po zamordowaniu męża, w których pozostaje całkowicie bierną uczestniczką.

Rychło [Maksymus] pojął za żonę wdowę po Walentynianie, nie pozwalając [jej] opłakiwać śmierci swego małżonka. ... Trzeciego dnia po śmierci Maksymusa król Wandalów, Gejzeryk, wkroczył do Rzymu i przez 14 dni [go łupił], a także zabrał córki i żonę Walentyniana oraz wiele tysięcy jeńców⁶².

Dwóm pozostałym cesarzowym autor poświęca już więcej miejsca. Ariadna pojawia się w jego dziele czterokrotnie, z czego aż trzykrotnie odgrywa ona rolę aktywną. Pod rokiem 475 opisuje historię nieznaną z jakiegokolwiek innego źródła, dotyczącą próby pozbawienia przez Zenona życia swego syna, a zarazem współwładcy, Leona w celu przejęcia pełni władzy. Następnie autor podaje:

jego żona augusta Ariadna zamiast [syna] podmieniła podobnego doń chłopca, który zmarł, a samego augusta Leona potajemnie postrzygła na duchownego jednego z kościołów Konstantynopola⁶³.

Wiktor najprawdopodobniej posłyszał tę anegdotę podczas swego wygnania w Konstantynopolu, dodaje bowiem: *Qui Leon usque ad Iustiniani tempora principis vixit. / Tenże Leon żył aż do czasów cesarza Justyniana*, co świadczy o tym, że z pewnością nie zaczerpnął jej z dzieła Teodora Lektora, które stanowiło jego główne źródło wiedzy o wydarzeniach z okresu panowania cesarza Zenona⁶⁴. W każdym razie autor przedstawia Ariadnę jako kochającą matkę, ratującą sprytnym i energicznym działaniem życie swego syna. Pod tym samym rokiem Wiktor umieszcza wszakże inną informację poświęconą Ariadnie, podkreślając tym razem wypełnianie przez nią roli kochającej i wiernej żony, która w czasie buntu Bazyliskosa z własnej inicjatywy podażyła

⁶² Ibidem, 455 (ed. Placanica, 6): *Mox relictam Valentiniani Augustam, viri exitum sui lugere non permittens, in matrimonio sumit. ... Tertia die postquam Maximus occiditur, Gensericus Wandalorum rex Romanam urbem ingreditur et per XIV dies cunctis opibus nudat, secumque inde Valentiniani filias et uxorem ac captivorum multa milia tollit.*

⁶³ Ibidem, 475.1 (ed. Placanica, 12–14): *alium pro eo eius uxor Ariagne Augusta similem puerum ad mortem obtulit et Leonem eundem Augustum occulte totondit, eumque clericum unius ecclesiae Constantinopolitanae fecit.*

⁶⁴ W kwestii interpretacji tego passusu zob. por. Brian Croke, "Basiliscus the Boy-Emperor", *Greek, Byzantine and Roman Studies*, Vol. 24, 1983, 81–91.

za swym mężem – cesarzem Zenonem, który został zmuszony do ucieczki z Konstantynopola.

Cesarz Zenon uciekł do Izaurii, gdzie się urodził. Pomimo niebezpieczeństwa zimowej żeglugi cesarzowa Ariadna podążyła za nim drogą morską⁶⁵.

W passusie tym autor podkreśla odwagę Ariadny – w czasach starożytnych bowiem unikano żeglugi w okresie zimowym z uwagi na wysokie ryzyko katastrof⁶⁶. Wpis ten, zaczerpnięty z dzieła Teodora, kontrastuje wprawdzie w pewnym stopniu z poprzednim, w którym Ariadna oszukuje swego męża w celu uratowania życia syna, ponownie wszakże Wiktor podkreśla zdecydowanie cesarzowej i aktywną rolę odgrywaną przez nią. Ariadna mogła bowiem bezpiecznie pozostać w Konstantynopolu, gdzie przebywała jej matka, zaś uzurpator Bazyliskos był jej wujem.

Również po śmierci Zenona Ariadna odegrała, zdaniem Wiktora, znaczącą rolę przy wyborze jego następcy.

Ariadna, wdowa po Zenonie, wyznaczyła na cesarza silencjariusza Anastazjusza, Iliryjczyka, którego ojciec pochodził z Dyrrachium, a matka była arianką⁶⁷.

Trudno określić, jak w tym przypadku Wiktor ocenia aktywność Ariadny. Ponownie podkreśla jest aktywną rolę polityczną. Autor bowiem przypisuje wyłącznie jej wybór następcy zmarłego męża, z drugiej strony w jednym zdaniu rzuca cień na nowego cesarza, podkreślając heterodoksję jego matki, do czego powrócimy niżej. Anastazjusz, z uwagi na wsparcie, jakiego udzielił monofizyckim duchownym, z pewnością nie był w oczach Wiktora pozytywnym władcą, wybór Ariadny niekoniecznie zatem świadczył o jej roztropności.

⁶⁵ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 475.3 (ed. Placanica, 14): *Zenon Augustus in Isauriam, unde exortus fuerat, fugit, et eum Ariagne Augusta sub hiemis discrimine navali itinere subsecuta.*

⁶⁶ O żegludze sezonowej, a zwłaszcza o zimowym martwym sezonie żeglugowym (*mare clausum*) zob. Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, (Princeton: Princeton University Press 1995), 270–273.

⁶⁷ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 491.1 (ed. Placanica, 20–22): *Ariagne Augusta, Zenonis relicta, Anastasium silentiarium Illyricianum, patre Dyrracheno, matre Arriana, imperatorem designat.*

Ostatni *passus* poświęcony Ariadnie podaje informację o jej zgonie w Konstantynopolu bez dodania jakiegokolwiek komentarza do tego wydarzenia⁶⁸.

Cesarzową, która odgrywa zdecydowanie negatywną rolę w dziele Wiktora, jest z kolei żona cesarza Justyniana – Teodora⁶⁹. Pojawia się ona na kartach *Kroniki* aż siedmiokrotnie. Dwukrotnie są to wzmianki informacyjne dotyczące jej związków rodzinnych. Wiktor informuje, że była żoną Justyniana (s.a. 527.2) oraz ciotką przyszłej cesarzowej Zofii (s.a. 566/7.3). Pozostałe wpisy zarzucają jej nieczne intrygi przeciwko ortodoksji. Już pod rokiem 529, czyli niemal na początku panowania cesarza Justyniana, autor poświęca Teodorze uwagę.

Fakcja augusty Teodory nie uznając warunkowego rozumienia formuły „Jeden z Trójcy cierpiał”, lecz jej pełne rozumienie, narzuciła to wszystkim prawem ogólnym i przemocą żądała, aby duchowni i mnisi je podpisali⁷⁰.

Autor przypisuje w tym miejscu cesarzowej posiadanie własnego stronnictwa religijnego, które siłą zmuszało duchowieństwo i mnichów do porzucenia ortodoksji. Wiktor informuje następnie, że niemal dekadę później (s.a. 537) Teodora przyczyniła się intrygami do obsadzenia biskupiego tronu Konstantynopola przez monofizytę Antyma⁷¹. Patronką tegoż biskupa Teodora została określona rów-

⁶⁸ Ibidem, 515.2 (ed. Placanica, 32): *Ariagne Augusta in regia urbe de hac vita transiere*.

⁶⁹ Teodora (ur. ok. 500, zm. 28 czerwca 548), żona cesarza Justyniana. W młodości była aktorką, trudniła się też zapewne prostytutką. W 522 r. poznała siostrzeńca cesarza Justyna, z którym się związała. Cesarzowa Eufemia sprzeciwiła się małżeństwu Justyniana z byłą aktorką, dopiero po śmierci cesarzowej Justynian nakłonił wuja do zmiany prawa w tym względzie i w 525 r. poślubił Teodorę. Wyniesiona do godności augusty po śmierci Justyna I. Wspierała monofizytów. Paolo Cesaretti, *Teodora*, tłum. Bogumiła Bielańska, (Warszawa: Świat Książki, 2003) oraz Teresa Wolińska, „Cesarska purpura albo śmierć. Teodora”, w: Małgorzata B. Leszka, Mirosław J. Leszka, *Bazyliśa. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, 222–241.

⁷⁰ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 529 (ed. Placanica, 38): *Theodora Augustae factio, unum de Trinitate passum non asserens secundum quid, sed absolute suscipiendum, cunctis generali lege imponit, et a clericis atque monachis subscriptiones violenter exegit*.

⁷¹ Antym był patriarchą Konstantynopola w latach 535–536. Wcześniej pełnił posługę biskupa Trapezuntu. Po śmierci patriarchy Epifaniasza 5 czerwca 535 r. Antym został wybrany jako jego następca, rychło jednak wzbudził podejrzenia o sprzyjanie monofizytom. Gdy w marcu 536 r. do Konstantynopola przybył papież Agapit, odmówił komunii Antymowi i oskarżył go o objęcie tronu patriarchalnego wbrew kanonom. Cesarz Justynian wkrótce doprowadził do depozycji Antyma i wygnał go z Konstantynopola. Zob. Ernest Honigmann, „Anthimus of Trebizond, Patriarch of Constantinople (June 535–March 536)”, w: idem, *Patristic Studies*, (Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana, 1953), 185–193.

niez w późniejszym passusie (s.a. 540.1). Passus ten poświęcony jest przybyciu do Konstantynopola papieża Agapita⁷², który usunął Antyma z tronu biskupiego i zerwał komunię z Teodora (*Theodoram Augustam eius patronam communionem privat*). Negatywny wpływ augusty został podkreślony również w kolejnym passusie:

W wyniku intryg faksji augusty Teodory, która od początku swych rządów nigdy nie przestała być skrycie wroga synodowi w Chalcedonie, przygotowane zostały podstępne proskrypcje⁷³.

Autor we wszystkich powyższych passusach przypisuje Teodorze inicjatywę występowania przeciw prawdziwej wierze. Odgrywa więc ona na kartach *Kroniki* topiczną rolę złej doradczyni władcy, która sprowadza go na błędną drogę, analogicznie do roli, jaką na kartach *Historii* Teodora odgrywała Zenonida. To ona była jego zdaniem inicjatorką formuły teopaschickiej rozumianej w duchu monofizyckim. Ten negatywny obraz potwierdza ostatni wpis Wiktora dotyczący Teodory:

Augusta Teodora, nieprzyjaciółka soboru w Chalcedonie, cierpiąc na całym ciele z powodu ran nowotworowych, zakończyła złowroźnie życie⁷⁴.

Autor łączy w jednym zdaniu informację o nieprzyjaźni augusty wobec soboru w Chalcedonie i o cierpieniach cesarzowej w wyniku choroby nowotworowej. Nie sposób nie odnieść wrażenia, że śmierć w męczarniach jest karą za jej wrogość wobec soboru, analogicznie jak miało to miejsce z Ariuszem⁷⁵ czy wandaliskim kró-

⁷² Agapit, papież od 13 maja 535 do swej śmierci 27 kwietnia 536 r. Gdy po zamordowaniu Amalasynty przez gockiego króla Teodata Justynian postanowił uderzyć na państwo Ostrogotów w Italii, Agapit zgodził się udać do Konstantynopola w celu wpłynięcia na zmianę planów cesarza. Został przyjęty uroczystie nad Bosforem, jednak cesarz odmówił porzucenia planów podboju Italii. Agapit doprowadził jednak do depozycji patriarchy Antyma i wyniósł na tron patriarszy w Konstantynopolu Menasa, którego konsekrował 13 marca 536 r. Niedługo później zachorował i zmarł, zob. Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, Bd. 2. *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*, (Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1933), 199–228.

⁷³ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 542.1 (ed. Placanica, s. 44): *Theodora factione Augustae, quae occulta esse synodi Chalcedonensis numquam destitit inimica ex quo regnare coepit, proscriptum insidiae praeparantur*.

⁷⁴ Ibidem, 549.2 (ed. Placanica, 48): *Theodora Augusta, Chalcedonensis synodi inimica, canceris plaga corpore toto perfusa, vitam prodigiose finivit*.

⁷⁵ Według Sokratesa (*Historia ecclesiastica* I, 38) Ariusz miał zakończyć swój żywot w Konstantynopolu, umierając w latrynie na tyłach forum Konstantyna, wydalając w krwotoku

lem Hunerykiem⁷⁶, prześladowcą katolików w Afryce, którego żalony koniec opisał Wiktor pod rokiem 479⁷⁷.

Poza cesarzowymi Wiktor wspomina także o trzech kobietach pochodzących z rodziny cesarskiej. Pierwszą z nich jest córka cesarza Walentyniana III, Eudokia. Najwcześniejszy z passusów jej dotyczących (s.a. 455), omówiony został powyżej. Eudokia jest bierną bohaterką uprowadzoną przez Gejzeryka z Rzymu do Afryki. Kolejny passus (s.a. 464) jest rozwinięciem tej informacji. Autor podaje, że Eudokia została przez Gejzeryka wydana za jego syna Huneryka. Również w tym zdaniu jest postacią bierną, o jej losie decyduje barbarzyński władca. Ostatni wpis dotyczący tej postaci jest informacją dotyczącą syna Eudokii, Hilderyka⁷⁸.

Hilderyk, zrodzony z córki cesarza Walentyniana, pojmanej przez Gejzeryka i złączonej z Hunerykiem, panował przez siedem lat i trzy miesiące⁷⁹.

W passusie tym autor powtarza dotychczasowe informacje związane z Eudokią – została uprowadzona z Rzymu i zaślubiona Hunerykowi, któremu zrodziła syna, Hilderyka. Pozostaje więc osobą, która jest traktowana instrumentalnie przez obcych sobie religijnie i kulturowo ludzi. Drugą niewiastą z rodziny cesarskiej jest

wraz ze stolcem jelita (zmodyfikowana opowieść ta jest powtarzana również przez Sozomena (*Historia ecclesiastica* II, 29)).

⁷⁶ Huneryk był najstarszym synem Gejzeryka i jego następcą na królewskim tronie Wandalów. Poślubił córkę cesarza Walentyniana III, Eudokię, z którą miał syna Hilderyka. Panował w latach 477–484. Jako gorliwy arianin prześladował katolików w swym państwie, zob. Christian Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, (Paris: Arts et Métiers Graphiques, 1955), 262–265.

⁷⁷ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 479.2 (ed. Placanica, 16): *Hugnericus inter innumerabiles suarum impietatum strages, quas in catholicos exercebat, octavo regni sui anno interioribus cunctis effusis ut Arrius pater eius misere vitam finivit*. Opis śmierci króla wandalckiego jest topiczny i wzorowany na wspomnianych we wcześniejszym przypisie opisach śmierci Ariusza. Z kolei w *Historia persecutionis Africanae provinciae* V 21 Wiktor z Wity (lub późniejszy interpolator) podaje, że ciało Huneryka zgniło toczone przez robactwo, powielając model śmierci prześladowcy znany już z *Dziejów Apostolskich* 12,23, gdzie Herod umiera „stoczony przez robactwo” (wyd. Aland, 357, 6): καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν. W kwestii toposu śmierci prześladowcy zob. także Robert Suski, *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, (Kraków: Homini, 2016), 349–371.

⁷⁸ Hilderyk był synem Huneryka i Eudokii, córki cesarza Walentyniana III. Urodził się prawdopodobnie ok. 456 r. W swej polityce religijnej był tolerancyjny i zakończył prześladowania katolików w Afryce, utrzymywał także przyjazne relacje z Konstantynopolem, zob. Christian Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, 267–269.

⁷⁹ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 523.2 (ed. Placanica, 36): *Hilderix, qui ex Valentiniani imperatoris filia a Giserico captivata et Ugnérico iuncta natus est, regnavit annis VII mens. III*.

niewymieniona z imienia matka cesarza Anastazjusza, która według Wiktora miała być arianką⁸⁰. Wiktor zaczerpnął tę opowieść z dzieła Teodora Lektora, którego *Epitome* omówiono powyżej. Interesujące jest to, że zamiast przypisania matce cesarza manicheizmu, jak ma to miejsce w *Historii Kościoła* Teodora, autor przypisuje jej herezję arianską. Być może pomyłka Wiktora była celową zmianą przekazu Teodora. Dla Wiktora arianizm, konfesja wyznawana przez Wandalów, był realnym zagrożeniem ortodoksji, manicheizm natomiast nie stanowił takiego zagrożenia, albo też Wiktor nie spotkał się z problemem tej religii, gdyż nie wspomina o manicheizmie nigdzie w swej *Kronice*. Jakkolwiek by było, osoba matki cesarza została przytoczona na kartach *Kroniki* jedynie w celu rzucenia cienia na ortodoksję władcy.

Ostatnią kobietą związaną z rodziną cesarską w *Kronice* Wiktora jest Wigilancja⁸¹, siostrzenica cesarza Justyniana. Autor informuje jedynie, że była ona matką Justyna II, następcy Justyniana (s.a. 566/7.3). Wzmianka ta ma na celu powiązanie rodzinne nowego cesarza z jego poprzednikiem.

Spoza rodziny cesarskiej na kartach *Kroniki* pojawia się Amalafryda, królowa Wandalów⁸².

W Kartaginie zmarł król Wandalów Trasamund. Jego żona Amalafryda, która uciekła do barbarzyńców, po bitwie, która miała miejsce w Kapsa na skraju pustyni, została schwytana i jako osoba prywatna zmarła w więzieniu⁸³.

Na podstawie tej krótkiej wzmianki trudno jest orzec, jaki stosunek miał Wiktor do wandalskiej królowej. Jest postacią aktywną, która nie chce oddać swego losu w ręce następcy Trasa-

⁸⁰ Ibidem, 491.1 (ed. Placanica, 22): *matre Arriana*.

⁸¹ Wigilancja była siostrą cesarza Justyniana i żoną Dulcydusza, por. *PLRE*, II, 1165 (Vigilantia).

⁸² Amalafryda była siostrą ostrogockiego króla Teodoryka I. Data jej urodzenia nie jest znana. Nim poślubiła Trizamunda, była już zamężna, jednak jej pierwszy mąż nieznan nam jest z imienia. Ze związku tego miała dwoje dzieci: Teodahada, króla Ostrogotów w latach 534–536, oraz Amalaberge. Ok. 500 r. poślubiła Trizamunda. Po śmierci męża spiskowała przeciwko Hilderykowi, a następnie opuściła Kartaginę, udając się do Maurów, została jednak schwytana w Kapsa i uwięziona, więcej zob. Christian Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, 401 oraz *PLRE*, II, 64 (Amalafryda).

⁸³ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 523.1 (ed. Placanica, 34): *Trasamundus Wandalorum rex Carthagine moritur. Cuius uxor Amalafryda fugiens ad barbaros, congressione facta Cap-sae iuxta heremum, capitur et custodia privata moritur*.

munda – Hilderyka – i ucieka do Maurów. Według Kasjodora, który w swych *Variae* cytuje list króla Gotów Atalaryka do Hilderyka, po swym uwięzieniu królowa miała zostać zamordowana⁸⁴, jednak sam Wiktor nie informuje o przyczynie jej śmierci.

Ostatnią kobietą, która pojawia się na kartach *Kroniki Wiktora*, jest Antonina, żona Belizariusza⁸⁵. Autor przypisuje jej, podobnie jak Teodorze, aktywny, a zarazem negatywny, udział w polityce religijnej cesarstwa.

Tak więc Wigiliusz, po tym, jak został papieżem, został zmuszony przez patrycjuszkę Antoninę, żonę patrycjusza Belizariusza, do napisania, tak jakby do katolików, do Teodozjusza z Aleksandrii, Antyma z Konstantynopola i Sewera z Antiochii, którzy od dawien dawna byli potępiani przez Stolicę Apostolską, i być takiego samego, jak oni, zdania o wierze⁸⁶.

W dalszej części tego passusu Autor cytuje list papieża⁸⁷, w którym ów chwali Antoninę, określając ją: „chwalebna pani i moja

⁸⁴ Kasjodor, *Variae* IX, 1 (wyd. Mommsen, 267): *quis enim nesciat divae recordationis Amalafri dam, generis nostri decus egregium, violentum apud vos reperisse lucis occasum, ... parricidii genus est, ut quam vobis fecerat affinem coniunctio regis, nefandis ausibus in eius vos interitum misceretis.*

⁸⁵ Antonina była żoną Belizariusza, z którym miała córkę Joaninę. Urodziła się prawdopodobnie na początku lat 80. V w. Przed małżeństwem z Belizariuszem była zamężna, z tego związku miała syna Focjusza oraz nieznaną z imienia córkę. Przypisuje jej się ogromny wpływ na Belizariusza. Miała brać udział w usunięciu papieża Sylweriusza, jak również Jana z Kapadocji w 541 r. Towarzyszyła Belizariuszowi w jego wyprawach do Afryki i Italii. Miała przeżyć męża, który zmarł w 565 r., por. *PLRE*, III, 3, 91–93 (Antonina 1).

⁸⁶ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 542.1 (ed. Placanica, 44): *Hic itaque Vigilius, papa effectus, ab Antonina patricia Belesarii patricii uxore compellitur, ut Theodosio Alexandrino, Anthimo Constantinopolitano et Severo Antiocheno, iam pridem ab apostolica sede damnatis, tamquam catholicis scriberet, et ita de fide quemadmodum et illi sentiret.*

⁸⁷ Wigiliusz za pontyfikatu Bonifacego II został apokryzariuszem papieskim w Konstantynopolu i był nim do czasu wizyty nad Bosforem papieża Agapita w 536 r. Gdy jego następcą, Sylweriusz, odmówił Teodorze przywrócenia patriarchy Antyma, Wigiliusz został wysłany do Italii wraz z listem cesarzowej, w którym domagała się od Belizariusza usunięcia Sylweriusza na rzecz Wigiliusza. Sylweriusz został oskarżony o zdradę z Gotami i deponowany 21 marca 537 r. Dzień później Wigiliusz został wybrany na papieża. W 545 r. papież został uwięziony i sprowadzony do Konstantynopola w związku ze sporem wokół „Trzech rozdziałów”. Zmuszony do ich potępienia w 548 r., został za to ekskomunikowany przez synod afrykański. Wigiliusz odwołał swoją zgodę na potępienie wspomnianych pism i w 551 r. zerwał komunię z patriarchą Menasa, Teodora Askidasa i ich zwolenników. Papież schronił się wówczas w kościele św. Eufemii w Chalcedonie. W 553 r. został zmuszony do ponownego potępienia „Trzech rozdziałów”, dokonanego przez sobór w Konstantynopolu. Zmarł w Syrakuzach na Sycylii w 555 r., zob. Claire Sotinel, „Autorité pontificale et pouvoir impériale sous le règne Justinien: le pape Vigile”, *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, Vol. 104, 1992, 439–463.

córka, najbardziej chrześcijańska patrycjuszka Antonina⁸⁸. Należy tu podkreślić, że Wiktor bardzo negatywnie odnosi się do papieża Wigiliusza, którego uważa za zdrajcę wiary katolickiej i soboru w Chalcedonie⁸⁹, więc pozytywny stosunek papieża do Antoniny jest jednoznaczny z tym, że żona Belizariusza również była odbierana negatywnie przez autora. Jej przykład ma zatem potwierdzać, że wszelkie ingerencje niewiast w sprawę kościelne są zjawiskiem nagannym. Najprawdopodobniej właśnie taka postawa Wiktora jest przyczyną tego, że nie pisze on o pozytywnym z punktu widzenia zwolenników soboru w Chalcedonie wpływie Pulcherii na jego zwołanie i ugruntowanie podjętych nań decyzji dogmatycznych.

Bibliografia

Źródła

- Dzieje Apostolskie*, ed. Barbara Aland, Kurt Aland, *Novum Testamentum Graece*, ed. 27, (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993).
- Kasjodor, *Variae*, tłum. Anna Koltunowska, Robert Sawa, red. Monika Ożóg, Henryk Pietras, *Synody i Kolekcje Praw*, t. 11, Cassiodorus Senator, *Variae (I–XII)*, (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017).
- Nov. Th., ed. Theodor Mommsen, Paul M. Meyer, *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, (Berlin: Weidmannos, 1905).
- Prokopiusz, *Anecdota*, ed. Jakob Haury, Gerhard Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, Vol. 3, *Historia arcana*, (Leipzig: Teubner Verlag, 1963).
- Sokrates, *Historia ecclesiastica*, ed. Günther Christian Hansen, Manja Širinjan, Sokrates, *Kirchengeschichte*, (Berlin: Akademie Verlag, 1995).

⁸⁸ Wiktor z Tunnuny, *Chronica* s.a. 542.1 (ed. Placanica, 46): *gloriosa domina et filia mea patricia «Antonina» Christianissima*.

⁸⁹ Zob. ibidem, 550, gdzie autor informuje o ekskomunikowaniu papieża przez synod biskupów afrykańskich, czy s.a. 557.1, gdzie informuje o śmierci obłożonego ekskomuniką Wigiliusza, nazywając go zdrajcą (*praevaricatus*). O stosunku Wiktora do papieża Wigiliusza zob. Arkadiusz Urbaniec, „Wizerunek papieża Wigiliusza w Brewiarium Liberatusa z Kartaginy i kronice Wiktora z Tonnunny”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 142.1, 2015, 33–37.

- Sozomen, *Historia ecclesiastica*, ed. Joseph Bidez, Günther Christian Hansen, Sozomenus, *Kirchengeschichte*, (Berlin: Akademie Verlag, 1960).
- Teodor Lektor, *Epitome*, ed. Günther Christian Hansen, Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, (Berlin: Akademie Verlag, 1995).
- Teodoret z Cyru, *Historia religiosa*, ed. Pierre Canivet, Alice Leroy-Molinghen, Théodoret de Cyr, *Histoire des Moines de Syrie*, Vol. 1–2, (Paris: Les Editions du Cerf, 1977–1979).
- Wiktor z Tunnuny, *Chronica*, ed. Antonio Placanica, Vittore da Tun-nuna, *Chronica. Chiesa e impero nell'età di Giustiniano*, (Firenze: Sismel – Edizioni del Galluzzo, 1997).
- Wiktor z Wity, *Historia persecutionis Africanae provinciae*, Serge Lancel, Victor de Vita, *Histoire de la persécution Vandale en Afrique suivie de La Passion des Sept Martyrs, registre des provinces et des cités d'Afrique*, (Paris: Les Belles lettres, 2002).

Opracowania

- Angelidi, Christine. *Pulcheria. La Castita al Potere*, (Milano: Jaca Book, 1998).
- Bersanetti, Gastone M. „Basilisco e l'Imperatore Leone I”, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, Vol. 20, 1943–1944, 331–346.
- Bevan, George A. *The New Judas. The Case of Nestorius in Ecclesiastical Politics, 428–451 CE*, (Leuven–Paris–Bristol: Peeters, 2016).
- Blaudeau, Philippe. *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l'histoire à la géo-ecclésiologie*, (Roma: École française de Rome, 2006).
- Capizzi, Carmelo. *L'imperatore Anastasio I (491–518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità*, (Roma: Pontificium institutum orientalium studiorum, 1969).
- Caspar, Erich. *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, Bd. 2, *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*, (Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1933).
- Casson, Lionel. *Ships and Seamanship in the Ancient World*, (Princeton: Princeton University Press, 1995).
- Cesaretti, Paolo. *Teodora*, tłum. Bogumiła Bielańska, (Warszawa: Świat Książki, 2003).

- Chew, Kathryn. "Virgins and Eunuchs: Pulcheria, Politics and the Death of Emperor Theodosius II", *Historia*, Vol. 55, 2006, 207–227.
- Courtois, Christian. *Les Vandales et l'Afrique*, (Paris: Arts et Métiers Graphiques, 1955).
- Croke, Brian. "Basiliscus the Boy-Emperor", *Greek, Byzantine and Roman Studies*, Vol. 24, 1983, 81–91.
- Dijkstra, Jitse. Greatrex, Geoffrey. "Patriarchs and Politics in Constantinople in the Reign of Anastasius (with a Reedition of *O. Mon. Epiph.* 59)", *Millennium*, Vol. 6, 2009, 223–264.
- Elton, Hugh. "Illus and the imperial aristocracy under Zeno", *Byzantion*, Vol. 70, 2000, 393–407.
- Fiey, Jean M. „Les évêques de Nisibe au temps de Saint Éphrem”, *Parole de l'Orient*, Vol. 4, 1973, 123–135.
- Frend, William H.C. „The Fall of Macedonius in 511 – a Suggestion”, w: Adolf Martin Ritter (ed.), *Kerygma und Logos. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Beziehungen zwischen Antike und Christentum. Festschrift für Carl Andresen zum 70. Geburtstag*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979), 183–195.
- Gottwald, Josef „Die Kirche und das Schloss Paperon in Kilikisch-Armenien”, *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 36, 1936, 86–100.
- Goubert, Paul. „Le rôle de Sainte Pulchérie et de l'eunuque Chrysaphios”, w: Aloys Grillmeier, Heinrich Bacht (Hrsg.), *Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart*, Vol. 1, (Würzburg: Echter-Verlag, 1951), 303–321.
- Grant, Robert M. *Eusebius as a Church Historian*, (Oxford: Clarendon Press, 1980).
- Haarer, Fiona K. *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, (Cambridge: Francis Cairns, 2006).
- Hansen, Günther Christian. „Einleitung“, w: Günther Christian Hansen (ed.), Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, (Berlin: Walter de Gruyter, 1995), ix–xli.
- Hild, Friedrich. Hellenkemper, Hansgerd. *Kilikien und Isaurien (Tabula Imperii Byzantini, Vol. 5)*, (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990).
- Holum, Kenneth G. *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, (Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1982).
- Honigmann, Ernest. „Anthimus of Trebizond, Patriarch of Constantinople (June 535–March 536)”, w: Ernest Honigmann, *Pa-*

- tristic Studies*, (Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana, 1953), 185–193.
- Ilski, Kazimierz. „Eudokia Athenais – eine Dichterin in der Welt der Politik”, w: *Motivi e forme della poesia cristiana antica tra scrittura e tradizione classica. XXXVI Incontro di studiosi dell’antichità cristiana, Roma, 3–5 maggio 2007*, (Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 2008), 443–451.
- Janiszewski, Paweł. „Historiografia późnego antyku”, w: Ewa Wipszycka (red.), *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, t. 3, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1999), 7–220.
- Kosiński, Rafał. „Dzieje Nestoriusza, biskupa Konstantynopola w latach 428–431”, w: Paweł Janiszewski, Ewa Wipszycka, Robert Wiśniewski (red.), *U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 7, (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008), 30–63.
- Kosiński, Rafał. “Euphemios, Patriarch of Constantinople in the Years 490–496”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, Vol. 62, 2012, 57–79.
- Kosiński, Rafał. *The Emperor Zeno. Religion and Politics* (Cracow: Historia Iagellonica, 2010).
- Kosiński, Rafał. “Was the Emperor Anastasius’ Mother a Manichaean? Some comments on Theodore Lector’s «Epitome» 448”, w: Stanisław Turlej, Michał Stachura, Bartosz J. Kołoczek, Adam Izdebski (red.), *Byzantina et Slavica. Studies in Honour of Professor Maciej Salamon*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019, 215–225.
- Kosiński, Rafał. Szopa, Adrian. Twardowska, Kamilla. *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019).
- Leppin, Hartmut. *Justinian. Das christliche Experiment*, (Stuttgart: Klett-Cotta, 2011).
- Leszka, Mirosław J. „Aelia Zenonis, żona Bazyliskosa”, *Meander*, t. 57, 2002, 87–93.
- Leszka, Małgorzata B. „Augusta z Palestyny. Atenais-Eudocja”, w: Małgorzata B. Leszka, Mirosław J. Leszka, *Bazyliśa. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 166–175.

- Leszka, Mirosław J. "Empress-Widow. Verina's Political Activity during the Reign of Emperor Zeno", w: Waldemar Ceran (ed.), *Mélanges d'histoire byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998), 267–278.
- Leszka, Mirosław J. „Illus Izauryjczyk wobec uzurpacji Bazyliskosa”, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, t. 80, 2005, 45–53.
- Leszka, Mirosław J. „Kilka uwag na temat losów Illusa Izauryjczyka w latach 479–484”, *Meander*, t. 62, 2007, 99–107.
- Leszka, Mirosław J. „Lupicyna-Eufemia – żona Justyna I”, *Meander*, t. 54, 1999, 555–562.
- Leszka, Mirosław J. Leszka Małgorzata B. *Bazyliśa. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017).
- Mango, Cyril. „Life of St. Matrona of Perge. Introduction”, w: *Holy Women of Byzantium. Ten Saints' Lives in English Translation*, (Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996), 13–64.
- Martindale, John Robert. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 2, A.D. 395–527, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
- Martindale, John Robert. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 3, A.D. 527–641, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- McGuckin, John. “Nestorius and the Political Factions of Fifth-Century Byzantium. Factors in his Personal Downfall”, *Bulletin of the John Rylands University Library in Manchester*, Vol. 78.3, 1996, 7–22.
- Meier, Mischa. *Anastasios I. Die Entstehung des Byzantinischen Reiches*, (Stuttgart: Klett-Cotta, 2009).
- Naumowicz, Józef. „Euzebiusz z Cezarei i historiografia chrześcijańska”, w: Henryk Podbielski (red.), *Literatura Grecji starożytnej*, t. 2. *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005), 1019–1038.
- Nautin, Pierre. „Théodore Lecteur et sa «Réunion de différentes histoire» de l'Église”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 52, 1994, 213–243.

- Patlagean, Evelyne. „L’histoire de la femme déguisée en moine et l’évolution de la sainteté féminine à Byzance», *Studi medievali*, Vol. 17, 1976, 610–614.
- Pentcheva, Bissera V. *Icons and Power. The Mother of God in Byzantium*, (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2006).
- Placanica, Antonio. „Da Cartagine a Bisanzio: per la biografia di Vittore Tunnunense”, *Vetera Christianorum*, Vol. 26, 1989, 327–336.
- Placanica, Antonio. „Introduzione”, w: Vittore da Tunnuna, *Chronica. Chiesa e impero nell’età di Giustiniano*, Antonio Placanica (ed.), (Firenze: Sismel – Edizioni del Galluzzo, 1997), xi–lxv.
- Plezia, Marian (red.), *Słownik łacińsko-polski*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007).
- Redies, Michael. „Die Usurpation des Basiliskos (475–476) im Kontext der Aufsteigenden monophysitischen Kirche”, *Antiquité Tardive*, Vol. 5, 1997, 211–221.
- Salamon, Maciej. „Basiliscus cum Romanis suis”, w: Leszek Mrozewicz, Kazimierz Iłski (red.), *Studia Moesiaca*, (Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza, 1994), 179–196.
- Sivan, Hagith. *Palestine in Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2008).
- Sotinel, Claire. „Autorité pontificale et pouvoir impériale sous le règne Justinien: le pape Vigile”, *Mélanges de l’École française de Rome. Antiquité*, Vol. 104, 1992, 439–463.
- Suski, Robert. *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, (Kraków: Homini, 2016).
- Treadgold, Warren. *The Early Byzantine Historians*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).
- Twardowska, Kamilla. *Cesarzowe bizantyńskie. 2 poł. V w. Kobiety a władza*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2009).
- Twardowska, Kamilla. „Religious Foundations of Empress Athenais Eudocia in Palestine”, w: Kamilla Twardowska, Maciej Salamon, Sławomir Sprawski, Michał Stachura, Stanisław Turlej (red.), *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues. Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2014), 307–317.
- Twardowska, Kamilla. „The Church Foundations of Empress Pulcheria in Constantinople According to Theodore Lector’s Church

- History and Other Contemporary Sources”, *Res Gestae*, Vol. 5, 2017, 85–91.
- Urbaniec, Arkadiusz. „Wizerunek papieża Wigiliusza w Brewiarium Liberatusa z Kartaginy i kronice Wiktora z Tonnunny”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 142.1, 2015, 33–37.
- Wolff, Robert L. “A Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople. The Church and the Icon of the Hodegetria”, *Traditio*, Vol. 6, 1948, 319–328.
- Wolińska, Teresa. „Cesarska purpura albo śmierć. Teodora”, w: Małgorzata B. Leszka, Mirosław J. Leszka, *Bazylika. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 222–241.